

О. В. ПОПОВА (канд. філос. наук, доц.)
Макіївський економіко-гуманітарний інститут

ПОНЯТТЯ «ІДЕНТИЧНІСТЬ»: ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Стаття присвячена систематизації дефініції поняття «ідентичність» у сучасній філософській та соціологічній літературі. Авторка виокремлює головні типи таких визначень. У статті також простежується залежність цих дефініцій від дискурсивного контексту використання зазначеного терміну.

Ключові слова: ідентичність, самість, тотожність, конструктивізм, інтерпретативна спільнота, екзистенційний вибір, значимий Інший.

До поняття «ідентичність» повною мірою можна віднести те, що Августин Аврелій зазначав щодо категорії часу: вона – з тих первинних реальностей, про які ми говоримо, з якими стикаємося постійно; однак, не маючи проблем оперування з нею, ми маємо великі складнощі, якщо буде потрібно її визначити.

Проблема дефініції поняття «ідентичність» знайшла своє відбиття в роботах багатьох сучасних українських, російських і білоруських дослідників. Їй присвячені роботи українських філософів П.Гнатенка, Р.Димерця, В.Кізіми, В.Лісового та багатьох інших. Вагомий внесок у дослідження теоретичних аспектів ідентичності зробили українські історики, політологи та культурологи Я.Грицак, В.Васютинський, В.Вітковський, Г.Касьянов, Р.Кісь, Л.Нагорна, І.Михайлин, М.Рябчук, Н.Яковенко та інші. Українські соціологи і психологи О.Белінська, А.Жичкіна, С.Макеєв, Н.Победа, А.Ручка, В.Павленко, Н.Черниш, Н.Шульга у своїх дослідженнях проблеми ідентичності розглянули не тільки у вузько-професійному вимірі, але й вдалися до філософських рефлексій щодо цього соціального феномена. Це ж стосується праць російських та білоруських соціологів, психологів та культурологів, насамперед, В.Абушенка, І.Антонової, Т.Баранової, З.Брандта, Л.Гудкова, О.Данілової, С.Ємельянової, Т.Іванової, Л.Іоніна, Ю.Качанова, С.Климової, К.Крилова, В.Малахова, А.Малінкіна, Д.Манакіна, Б.Сивірінова, В.Сухачова, В.Тишкова, О.Трубіної, Н.Федотової, В.Ядова та інших.

Наша стаття присвячена розгляду та систематизації визначень поняття «ідентичність», що існують у вивченій нами літературі. Цей аналіз вимагає використання адекватного методологічного апарату. Основою нашої методології виступає сучасна герменевтика, зокрема ми застосовуємо гадамерівську ідею філософії як історії понять. У зв'язку з відсутністю єдиного загальноприйнятого визначення ідентичності, ми також сфокусуємося на аналізі колективної та особистісної ідентичності з метою виявлення суміжних понять і позначення проблемних кіл феномена, що досліджується нами.

Перш ніж перейти до розгляду дефініцій поняття «ідентичність», які фігурують у сучасній філософській літературі, вкажемо, що його зміст багато в чому залежить від того дискурсивного контексту, в якому воно вживається.

В сучасній науковій зазначається, що взагалі вирішення питання про визначення поняття «ідентичність» залежить, у першу чергу, від того дискурсу, у контексті якого це питання розглядається. Таким чином, саме концепт того середовища, в якому розглядається той чи інший тип ідентичності, визначає кожного разу специфіку підходу до питання про ідентичність. Наприклад, у контексті формально-логічного або математичного дискурсу, говорять про логічну або математичну тотожність; у контексті психологічного дискурсу говорять про психічну адекватність або про стабільність психіки; у контексті соціологічного дискурсу, коли розглядається той чи інший тип соціального середовища, говорять про соціальну ідентичність або про стабільність суспільства; у контексті культурологічного дискурсу, коли розглядається той чи інший тип культурного середовища, говорять про культурну ідентичність або ідентичність культурної традиції. Так, російський дослідник

В.Малахов виокремлює чотири дискурсивні поля використання цієї категорії: філософське, соціологічне, психологічне й поле інтердисциплінарного знання. В його статті «Неудобства с идентичностью», опублікованій у журналі «Вопросы философии» [9], ми, проте не знайдемо чітких дефініцій ідентичності у рамках цих дискурсів.

У великій статті В.Абушенко в енциклопедії «Постмодернізм» подаються різні тлумачення ідентичності, але в цілому вона визначається як «співвіднесеність чого-небудь («що має буття») із самим собою у пов'язаності та безперервності власної мінливості та мислима в цій якості («спостерігачем», що розповідає про неї собі й «іншим» із метою підтвердження її саморівності)» [1, с.297]. Це досить абстрактне визначення, що зв'язує ідентичність лише із самістю («співвіднесеністю чого-небудь із самим собою») не передає всього багатства змісту цієї категорії.

Сучасний український філософ В.Кізіма виокремлює «статичне» і «емансипативне» розуміння ідентичності («самоідентичності»). Їх розмежування базується на типах механізмів соціокультурної ідентифікації. Зокрема, він пише: «Індивідуальна ідентифікація може реалізовуватися як під впливом «орієнтованих на ідентичність» соціальних рухів (ідентичність нації, класу, соціальних ролей та ін.), тобто зводиться до уніфікації, стереотипізації, омасовлення. Цей механізм функціонує як «стадний конформізм» (Фромм), у якому людина намагається задовольнити потребу відчувати свою ідентичність специфічним чином – в уподібненні себе до «всіх» шляхом розчинення своєї індивідуальності у ширшому загалі й ототожнення себе з ним («Я людина», «Я протестант», «Я бізнесмен» та ін.). В іншому аспекті ідентичність «Я» виступає як незалежність індивідів від ідентифікуючого тиску рольових алгоритмів і репресивних впливів, які виснажують цю ідентичність. Це ідентичність емансипованої суб'єктивності, що означає постійну можливість вільного вибору і функціонує як індивідуальне самовизначення себе як унікальної істоти, що протистоїть іншому світові» [7, с.562].

Наявні в сучасній науковій літературі дефініції ідентичності можна, таким чином, умовно поділити на дві групи: що тяжіють до розуміння ідентичності як тотожності («статичні», за В.Кізімою) і ті, що визначають ідентичність насамперед як самість («емансипативні»).

До першої групи можна з повним правом віднести визначення російського дослідника К.Крилова, який пише: «Говорячи про «ідентичність», ми, як правило, маємо на увазі набір факторів, що дозволяють людині ототожнювати себе з якимось співтовариством – сім'єю, дружнім колом, професійним співтовариством, релігійною громадою, націями, расою і т.ін.» [8].

Не бракує такого роду дефініцій і в українській науковій літературі. Зокрема, М.Шульга визначає ідентичність як нерозривний зв'язок особи з соціальною спільнотою, ототожнення людиною себе із певною суспільною групою, вкорінену в духовному світі особи систему цінностей, ідеалів, норм відповідної спільноти, що виявляється як стійке ядро [10, с.8].

Втім, і в українській, і в російській гуманітаристиці є визначення, які з повним правом можна віднести до визначень другого роду. Найбільш репрезентативним прикладом подібних визначень є дефініція українського дослідника В.Васютинського: «Ідентичність означає самість, глибинне Я, переживання своєї присутності у світі, переживання того, що визначається словами «ще я», «я є»» [3]. До цього ж типу ми віднесемо ще більш широке визначення російської дослідниці С.І.Ємельянової: ідентичність, з її точки зору, – «...це висловлювання своєї причетності до світу, якому надається статусу буття, і яке є умовою продовження та поновлення життя, а також підставою для спілкування й міркування, у ньому відбивається сутність неповторного унікального існування окремої особистості, що відповідає втіленню внутрішньо властивої ідеї у дійсність в процесі розвитку і залежна від сприйняття, уявлень і переваг як самого індивіда, так і світу в цілому, яка грає роль об'єднуючого, а також поділяючого принципу у відносинах між людьми» [6].

Втім, усі наведені дефініції є до певної міри вельми абстрактними. Більш евристично продуктивну в соціальних дослідженнях дефініцію ідентичності пропонує відомий російський соціолог Лев Гудков: «...ідентичність – це така конфігурація значимих уявлень діючого про себе та інших, яка опосередковує інституціональним, груповим і індивідуальним рівнями дії, утримуючи визначеність (тотожність) соціальної особистості в різномірному контексті суперечливих або альтернативних мотивів, інтересів, інтенцій, бажань або соціальних вимог» [5, с.271].

Діалектичний синтез двох вищевказаних підходів можливий у рамках соціального конструктивізму. Цей підхід веде свій родовід від відомої праці П.Бергера та Т.Лукмана «Соціальне конструювання реальності». У цьому трактаті ідентичність визначається як «феномен, що виникає на основі діалектичного взаємозв'язку індивіда та суспільства» [2, с.282].

Це визначення доповнює дефініція сучасного західного дослідника Б.Строта, відповідно до якої ідентичність – це сконструйовані за допомогою культури самість і інакшість (sameness and otherness) [4, с.58]; це не означає, що цей конструкт є продуктом вільної творчої винахідливості. Конструювання ідентичності завжди полягає у використанні наявних елементів; мова йде радше про версії речі, сконструйованої раніше. Німецький дослідник Л.Нітгаммер, автор монографії «Kollektive Identität», дотепно визначив ідентичність як поняття в пошуку свого змісту [4, с.58]. Якщо прийняти дефініцію Строта разом із зауваженням Нітгаммера, то виходить, що на конструювання ідентичності буде впливати відношення індивіда, референтної групи та колективу до власної культури. Отже, члени культурного співтовариства конструюють свою ідентичність, спираючись на обумовлені культурою ідеї, символи, коди та знаки. Ідентичність конструюють, поширюють або піддають під сумнів через дискурси, які розуміють як припущення, твердження й способи аналізу, за допомогою яких індивід уявляє зміст громадського життя. Дискурс, як і кожне суспільно зумовлене відображення світу, є не пасивним відбиттям наявної реальності, а активним конструюванням і зображенням світу.

Таким чином, ідентичність можна визначити як сконструйовану індивідом систему значимих уявлень про себе та інших, яка формується, відтворюється й змінюється в дискурсивних практиках. Ідентичність є самість, яка знаходить себе шляхом ототожнення себе зі значимим Іншим. Дана дефініція є досить попередньою та потребує подальшого розвитку та уточнення.

Соціальний конструктивізм відкидає ідею есенціалізму про те, що ідентичність, як індивідуальна, так і колективна, дається нам «природно» та існує в тій або іншій формі споконвічно. У той же час, сучасний індивід є членом більш ніж однієї інтерпретативної спільноти, тому процес конструювання власної ідентичності складається з прийняття та відторгнення елементів ідентичності різних груп, реальних або уявлених співтовариств, до яких прагне приєднатися індивід. Ідентичність людини не може бути стабільною і єдиною: вона змінюється з віком, набуттям особистого досвіду, на індивіда впливає також номінальна приналежність групі. Індивід може бути членом визначеної культурної спільноти, що базується на певній мові, культурі, цінностях, поведінковому коді, однак може належати іншим соціальним спільнотам – професійним, релігійним та іншим. Яка із цих форм співвіднесення є домінуючою, яку роль відіграє кожна з них у знаходженні самості, – ці питання вимагають окремого розгляду.

Список використаних джерел

1. Абушенко В.Л. Идентичность / В.Л. Абушенко // Постмодернизм: Энциклопедия / сост. и науч. ред. А.А. Грицанов, М.А. Можейко. – Минск : Интерпрессервис: Кн. Дом, 2001. – С. 297–303.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман; пер. с англ. : Е. Руткевич. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.

3. Васютинський В. Сім страхів сучасної України [Електронний ресурс] / В. Васютинський // Ї –Число 37. – 2005. – Режим доступу до журн.: [http : // ji.lviv.ua/n37texts/vasutynsk.htm](http://ji.lviv.ua/n37texts/vasutynsk.htm).

4. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк.– К.: Критика, 2005. – 528 с. – Парал. тит. арк. пол.– Бібліогр.: с. 491-518.

5. Гудков Л. Негативная идентичность: статьи 1997– 2002 годов / Л. Гудков. – М.: Новое литературное обозрение, «ВЦИОМ–А», 2004. – 816 с.

6. Емельянова С.И. Что такое идентичность, или история одного события [Электронный ресурс] / С. И.Емельянова // София: Рукописный журнал Общества ревнителей русской философии. – 2005 . – Вып.8. – Режим доступа к журн.: [http : //virlib/eunnet.net/ sofia/ 2005. htm](http://virlib/eunnet.net/sofia/2005.htm).

7. Кізіма В. Самоідентичність / В. Кізіма // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С.562–563.

8. Крылов К. Идентичность [Электронный ресурс] / К. Крылов // Традиция– 1999. – Режим доступа к журн.: [http: // www.traditio.ru /Krylov /id.html](http://www.traditio.ru/Krylov/id.html) –21к.

9. Малахов В.С. Неудобства с идентичностью / В.С. Малахов // Вопросы философии. – 1998. – № 2. – С.43–54.

10. Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности / Н.А.Шульга; НАН Украины, Институт социологии. – К., 1996. – 99 с.

Надійшла до редколегії 29.09.2011.

Попова Е.В. Понятие «идентичность»: к проблеме определения.

Статья посвящена систематизации дефиниций понятия «идентичность» в современной философской и социологической литературе. Автор выделяет главные типы таких определений. В статье также прослеживается зависимость этих дефиниций от дискурсивного контекста использования указанного термина.

Ключевые слова: *идентичность, самость, тождество, конструктивизм, интерпретативное сообщество, экзистенциальный выбор, значимый Другой.*

Popova E.V. The notion of «identity»: to the problem of definition.

The article is devoted to systematization of the definitions of the notion «identity» in the modern philosophical and sociological literature. The author describes the main types of such definitions. The article also traced the dependence of these definitions on the discursive context of use of the indicated term.

Key words: *identity, self, identity, constructivism, interpretative community, existential choice, significant Other.*